
La fundació del monestir femení de Santa Maria de Pedralbes. Les relacions amb la monarquia catalana i el Consell de Cent de la Ciutat

Anna Castellano i Tresserra*

Resum

El monestir de Santa Maria de Pedralbes, com els seus paral·lels més immediats, els monestirs de Sant Francesc i de Sant Antoni, dins la mateixa ciutat de Barcelona, participava dels nous corrents espirituals mendicants, franciscans i clarisses, nascuts per donar resposta a les necessitats socials sorgides del desenvolupament de les ciutats; però ben aviat foren apropiats pels poders establerts per controlar una nova realitat que amenaçava convertir-se en un focus desestabilitzador. Una ràpida comparativa amb els altres dos monestirs permet observar trets comuns entre tots ells, però també altres d'específics de Pedralbes. D'entrada es podria dir que tant el convent de Sant Francesc, de l'orde masculí, com el de Sant Antoni, de l'orde femení de les clarisses, es podrien qualificar d'"urbans" en la mesura que, als objectius propis de l'orde, s'hi van sumar els de les classes benestants de la ciutat i els de la Corona, que els hi van proporcionar el lloc on assentar-se i els membres que els havien de poblar. El tret diferencial del monestir de Pedralbes és el seu emplaçament, allunyat de la ciutat però no en una zona de nova expansió sinó rural; i això l'apropa en el seu aspecte més als monestirs altmedievals que als convents ciutadans. No obstant, a diferència d'aquests darrers, les seves rendes no derivaren tant del seu patrimoni com dels beneficis que li reportaven la compravenda de censals i violaris establerts amb particulars i amb les institucions públiques, fet que li va permetre sostenir lligams importants amb la ciutat. La fundació de Pedralbes per part de la Corona va determinar en primera instància que la composició social d'aquest monestir anés inevitablement unida a la reialesa, i especialment a la reina. No obstant, es pot observar com ben aviat s'hi van incorporar les mateixes famílies ciutadanes i d'altres relacionades que havien beneficiat i s'havien beneficiat dels altres dos monestirs mendicants. D'aquesta manera, Pedralbes, va passar a tenir un paper rellevant dins les xarxes de poder de la ciutat de la Baixa Edat Mitjana.

Resumen

El monasterio de Santa María de Pedralbes, como sus paralelos más inmediatos, los monasterios de San Francisco y de San Antonio, dentro de la misma ciudad de Barcelona, participaba de las nuevas corrientes espirituales mendicantes, franciscanas y clarisas, nacidas para dar respuesta a las necesidades sociales surgidas del desarrollo de las ciudades; pero bien pronto serían apropiados por los poderes establecidos para controlar una nueva realidad que amenazaba convertirse en un foco desestabilizador. Una rápida comparativa con los otros dos monasterios permite observar rasgos comunes entre todos ellos, pero también otros de específicos de Pedralbes. ene entrada se podría decir que tanto el conven-

* Museu-Monestir de Pedralbes (MUHBA).

to de San Francisco, de la orden masculina, como el de San Antonio, de la orden femenina de las clarisas, se podrían calificar de “urbanos” en la medida en que, a los objetivos propios de la orden, se sumaron los de las clases acomodadas de la ciudad y los de la Corona, que les proporcionaron el sitio donde asentarse y los miembros que los habían de poblar. El rasgo diferencial del monasterio de Pedralbes es su emplazamiento, alejado de la ciudad pero no en una zona de nueva expansión sino rural; y eso lo acerca en su aspecto más a los monasterios altomedievales que a los conventos urbanos. No obstante, a diferencia de estos últimos, sus rentas no derivaron tanto de su patrimonio como de los beneficios que le reportaban la compraventa de censales y violarios establecidos por particulares y por las instituciones públicas, hecho que le permitió sostener vínculos importantes con la ciudad. La fundación de Pedralbes por parte de la Corona determinó en primera instancia que la composición social de este monasterio fuera inevitablemente unida a la realeza, y especialmente a la reina. No obstante, se puede observar cómo bien pronto se le fueron incorporando las mismas familias ciudadanas y otras relacionadas que habían beneficiado y se habían beneficiado de los otros dos monasterios mendicantes. De esta manera, Pedralbes pasó a tener un papel relevante dentro de las redes de poder de la ciudad de la Baja Edad Media.

A Catalunya, al llarg dels segles que anomenem altmedievals, els benedictins i els cistercencs van fixar els models de religiositat predominants, amb una implantació en el territori que responia a les necessitats estratègiques d'un Estat en expansió i d'una monarquia que cercava la seva consolidació mitjançant l'assentament de la població en les noves terres reconquerides. A inicis del segle XIII, però, es produïria un trencament radical en l'ordre establert amb l'aparició dels anomenats ordes mendicants; principalment dominics i franciscans, però també mercedaris, agustins i carmelites. En aquesta comunicació, tenint present l'orde fundacional del monestir que ens ocupa, ens centrarem només en l'orde franciscà i el seu paral·lel femení, les clarisses.

Per entendre el fenomen religiós i social que va suposar la irrupció del franciscanisme hem de partir del principi que ni el seu mateix fundador, Francesc d'Assís, tenia la intenció de crear un nou orde religiós, sinó únicament una comunitat de germans. Això no obstant, el ressò que el grup va obtenir des de ben aviat, i davant el temor que els seus postulats fossin considerats herètics com havia passat amb altres moviments propers, va obligar a la seva formalització mitjançant la redacció d'una regla que seria aprovada pel papa Inocenci III el 1210. D'aquesta manera, la “comunitat” va consolidar-se com un nou orde religiós amb una reglamentació pròpia. Aquesta oficialització, però, no acabaria amb les tensions i dissensions internes, que seguirien latent i anirien ressorgint de manera periòdica.¹

Si en la seva forma de vida en comunitat els cistercencs havien representat un intent de retorn a l'austeritat de la vida religiosa, la qual cosa també s'evidenciava simbòlicament en l'arquitectura dels seus monestirs, sant Francesc feia un pas més enllà en els seus plantejaments i predicava la pobresa total: res en propietat, ni tan solament una residència estable. Només podien viure d'allò que rebien per la seva

1. Jill R.WEBSTER, *Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana*, Lleida, Pagès, 2000, pàg. 107-111.

prèdica, l'objectiu de la qual eren els habitants de les ciutats, que al llarg del segle XIII veien consolidar la seva estructura política i econòmica.

Si bé l'objectiu inicial d'aquest nou orde era estar al costat dels més desfavorits –i en aquell moment aquests es trobaven en bona mesura entre la massa de gent desarrelada que havia abandonat el camp atreta per les oportunitats que es pensaven trobar a les pròsperes ciutats–, ben aviat va rebre el suport de la monarquia i del patriciat urbà, que van veure en el franciscanisme, i en els ordes mendicants en general, la manera d'establir una estructura social d'atenció als marginats i un baluard per impedir la propagació d'idees herètiques entre els habitants de les ciutats. Però no únicament això. Tal com assenyala Jill Webster, mentre aprofitaven el desig d'evangelització dels no creients, els nous ordes mendicants en general i els franciscans en particular van complementar de manera admirable els objectius polítics de la monarquia durant la fase de reconquesta i repoblació dels nous territoris, oferint el prestigi necessari per transformar aquests objectius polítics i econòmics de la Corona en una croada per a l'expansió de la cristiandat.

Aquest suport es veié reforçat per l'origen mateix dels membres del nou orde, majoritàriament provinents de la classe mercantil, com el mateix Francesc d'Assís, la qual cosa també va permetre la seva acceptació per part d'aquest grup, que constituïa una peça clau en el desenvolupament de les ciutats. Així, tal com assenyala la mateixa autora, la fundació del nou orde dels frares menors i l'aparició d'una classe dedicada al comerç són dos esdeveniments que s'han de considerar com a part integral del procés del segle XIII cap a una economia urbana. Els frares demostraren que era possible una vida dins l'àmbit urbà seguint els plantejaments que dictava l'Església i que l'economia de profit i l'orientació comercial no tenien perquè anar en contra de les doctrines de l'Església. En aquest sentit cal recordar, tal com exposa Josep Hernando, que els franciscans van crear noves formes d'expressió religiosa específiques per al sector urbà de la societat i, entre elles, la justificació ètica de la societat urbana i les seves activitats.² Tot i que a començaments del segle XIV la licitud de certes pràctiques d'inversions econòmiques, com els censals i els violaris, era ja plenament acceptada, encara correspondria a un franciscà de la categoria de Francesc Eiximenis la seva defensa.³

L'assentament de l'orde a Catalunya: els convents de Sant Francesc i de Sant Antoni de Barcelona

Més interessant per a la qüestió que aquí tractem és el naixement i implantació del conegut com a Segon Orde Franciscà, és a dir, l'Orde de les Clarisses, com final-

2. Josep HERNANDO, «El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)», dins AAVV, *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Institut d'Història Medieval (*Acta Mediaevalia*, Annexos d'Història Medieval, 1), 1983.
3. Francesc Eiximenis, en el seu *Tractat d'Usura*, redactat entre els anys 1374 i 1383, va intentar demostrar que del què es tractava no era tant de qüestionar la licitud d'aquest tipus de contractes, sinó el preu que se n'estipulava (HERNANDO, «El problema...», pág.113-136. El mateix autor ha tractat novament el tema més recentment: Josep HERNANDO, «Les controvèrsies teològiques sobre la licitud del crèdit a llarg termini», dins M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ (coord.), *El món del crèdit a la Barcelona medieval*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona. Quaderns d'Història*, 13), 2007, pág. 213-238.

ment se les va anomenar després d'haver rebut diverses denominacions des de la seva fundació per Clara d'Assís. Cal ressaltar que estem davant del primer orde femení creat per una dona i per a dones, de forma paral·lela i no dependent d'un orde masculí, com havia passat en tots els ordes femenins anteriors. Si l'origen i evolució del franciscanisme ha estat profusament estudiat, el mateix es pot dir de l'orde de les clarisses; per tant, no entrarem aquí en el tema i ens centrarem a parlar de la seva arribada a Barcelona, de forma quasi paral·lela a la dels seus germans franciscans.⁴

A diferència dels monestirs anteriors, però seguint principis semblants als que havien regit la implantació dels grans monestirs rurals altmedievals, els convents de franciscans i de clarisses moltes vegades van edificar-se en terrenys donats per la Corona o pels poders municipals i en una ubicació estratègica a prop de les muralles perquè es convertissin en el nucli aglutinador de nous barris perifèrics. Trobem exemples d'això en els extraradis urbans d'algunes ciutats italianes, com al voltant dels convents franciscans de Siena i Assís, però també a la península Ibèrica, i de forma paradigmàtica a Barcelona.

Jill Webster assenyala que pel que fa al territori de la Corona catalanoaragonesa, els primers assentaments franciscans sota el regnat de Jaume I estaven situats en àrees associades tant amb el viatge de sant Francesc pel nord d'Espanya com amb la reconquesta dels territoris dels musulmans, des de Barcelona cap al sud fins a Tàrragona, des de Lleida cap a l'oest fins a Navarra i a València, les Illes Balears i Menorca.⁵

El convent de Sant Francesc de Barcelona va ser un dels primers convents franciscans a bastir-se fora de la península Itàlica: l'any 1229, només tres anys després de la mort de Francesc d'Assís i un abans que fos declarat sant.⁶ Com a Siena, el convent de Barcelona es va aixecar fora del primitiu nucli urbà, a prop de les noves muralles, en uns terrenys guanyats al mar i donats pel monarca Jaume I amb el clar objectiu d'ajudar a urbanitzar aquesta nova zona. S'ubicà on hi havia l'antic hospital de Sant Nicolau de Bari, el principal allotjament de peregrins al segle XII, al costat d'una de les portes del nou recinte murat impulsat pel mateix sobirà.

Aquest emplaçament encaixava amb els projectes expansionistes de la Corona, que va impulsar el creixement de la ciutat cap a ponent per tal de potenciar el comerç marítim que havia de permetre l'establiment d'una nova classe benestant allunyada dels antics poders senyoriais feudals. La confluència d'interessos entre la Corona i aquesta nova classe social –com apuntàvem abans– va permetre el desenvolupament del convent barceloní de Sant Francesc. D'una banda, la Corona, en adoptar els principis del franciscanisme, va donar suport a l'orde envoltant-se de framenors com a assessors espirituals i administradors. Un exemple clar d'aquest suport va ser el fet d'escollir el nou convent de Sant Francesc com a panteó dels

4. Sobre el moviment de les clarisses en general, el seu assentament a la Península i en particular a Catalunya hi ha molta bibliografia, impossible de resumir aquí. Remetem al recull que en fem al nostre llibre ANNA CASTELLANO TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1998, pàg. 391-397. També al capítol primer de l'obra de NÚRIA JORNET I BENITO, *El monestir de Sant Antoni de Barcelona. L'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya*, Barcelona, Abadia de Montserrat (*Scripta et Documenta*, 76), 2007, pàg. 5-17 i, en concret sobre Catalunya, les notes 54-112.
5. WEBSTER, *Els franciscans...*, pàg. 299.
6. Pel que fa a les nombroses cròniques franciscanes, de nou remetem al recull que en fem a les obres citades a la nota 4. Fem menció a part, pel que fa al convent de Sant Francesc de Barcelona, a la monografia de JOSEP MARTÍ I MAYOR I AGUSTÍ BOADAS I LLAVAT, *Sant Antoni a Barcelona*, Barcelona, Viena, 1996.

membres de la família regnant (d'aquí la consideració de monestir reial) i d'escol·lir-lo com a lloc preferit per fer-hi política i com a seu de les Corts Catalanes, celebrant-t'hi la primera reunió el 1282. D'altra banda, el Consell de Cent, com a màxim representant del nou patriciat urbà, els mercaders i els petits comerciants, va optar per donar suport a la Corona enfront dels vells estaments de la noblesa i als franciscans com a representants de la seva pròpia classe i la de les classes desfavorides, a qui aquests controlaven mitjançant els serveis assistencials que proporcionaven els asils.

Aquests objectius "urbans" de la Corona i dels representants del poder municipal no es circumscriuen únicament als franciscans, sinó que inclouen la resta de convents mendicants, i particularment els dominics, un orde amb el que trobarem molts paral·lels pel que fa a les seves relacions amb els poders municipals. Nikolas Jaspert, en un article que tracta de les relacions entre el Consell de Cent i les institucions eclesiàstiques, ja remarcava que els convents mendicants es van convertir en llocs de referència –no només espirituals sinó també socials i, fins i tot, polítics– de molts consellers, els germans dels quals entraven als convents com a frares, la qual cosa reforçava els lligams entre ambdues institucions. Aquests lligams entre el municipi i els convents mendicants van ser un fenomen típic de l'Edat Mitjana europea i s'inclou dins el marc més ampli de les relacions entre la ciutat i els ordes mendicants en general, unes relacions tan fortes que Jacques Le Goff va arribar a proposar que l'existència de convents mendicants dins una població fos reconeguda com un paràmetre general per definir la ciutat medieval.⁷

Totes aquests apreciacions no només són vàlides a l'hora de parlar dels convents masculins mendicants, i en concret dels franciscans, sinó que expliquen també la raó de ser de les fundacions femenines germanes, les clarisses, i en el cas de Barcelona, del monestir de Sant Antoni i el de Santa Maria de Pedralbes.

El monestir de clarisses de Sant Antoni, com havia passat amb el masculí de Sant Francesc, va ser una de les primeres fundacions del seu orde fora de la península Itàlica. A més de les diverses cròniques franciscanes que fan referència a aquest convent, darrerament el monestir ha estat objecte d'un estudi exhaustiu a càrrec de Núria Jornet i Benito. L'autora ha investigat tant les fonts narratives i cronístiques com documentals, la qual cosa li ha permès d'analitzar des de les circumstàncies que van propiciar la seva fundació fins a tots aquells aspectes que van permetre el seu arrelament a la ciutat. Les dades extretes de la seva obra ens serveixen de referència a l'hora d'analitzar alguns dels aspectes que constatarem aquí en relació amb el monestir de Santa Maria de Pedralbes.⁸

En la fundació del monestir de Sant Antoni es barreja la història i la llegenda. Tot i que aquesta última l'atribueix a una acció directa d'unes deixebles de santa

7. Nikolas JASPERT, «El Consell de Cent i les institucions eclesiàstiques», dins Manuel ROVIRÀ i SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER, *El temps del Consell de Cent. I. L'emergència del municipi. segles XIII-XIV*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona. Quaderns d'Història*, 4), 2001, pàg. 108-127. En aquest article, l'autor ja apuntava que les vinculacions de les cases mendicants amb els grups dirigents es remuntaven als orígens del mateix municipi i que, des de l'inici, el Consell de Cent va establir lligams personals i institucionals amb el convent dominicà de Santa Caterina, que significativament va ser el lloc de reunió dels consellers abans de disposar d'un edifici municipal propi a la segona meitat del segle XIV.
8. Aquest estudi va constituir la tesi doctoral de l'autora: *Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona: origen d'un monestir i configuració d'un arxiu monàstic (1236-1327)*, presentada l'any 2005 al Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, i que posteriorment va publicar en part en la monografia ja ressenyada en la nota 4.

Clara que haurien arribat a la costa de Barcelona després d'un naufragi, la documentació d'arxiu conservada per la comunitat fa referència a la butlla del papa Gregori IX, del 18 de febrer de 1236, en què exhortava els ciutadans de Barcelona perquè ajudessin amb almoines a Berenguera d'Antic, Guillerma de Polinyà i deu germanes més, companyes seves, que desitjaven edificar un monestir per viure sota la regla de l'orde de les «monges pobres tancades de sant Damià».⁹ El document evidencia que la fundació va néixer d'un grup de dones religioses, «sorores penitentium», que ja vivien en comunitat i es volien acollir a la nova regla. Un any després, el papa els concedia la seva protecció com a grup religiós ja establert. El mateix 1237, el bisbe de Barcelona Berenguer de Palol els concedí potestat per construir el monestir «ad honorem Dei et beati Antoni, confessoris de ordine minorum», al suburbi de Barcelona, prop del mar i de la casa de Santa Eulàlia del Camp i dels seus horts, en uns terrenys que ja els eren propis. L'escrit papal s'adreçava en aquesta ocasió a Maria de Pisa i a les seves germanes i suposa la definitiva implantació de l'orde a Barcelona.

Tal com assenyalava Jill Webster, en el cas de Catalunya es pot trobar un model d'assentament de les cases franciscanes abans del 1348 i un altre de menor intensitat posteriorment. En aquest esquema, els monestirs de clarisses solien assentar-se en un indret una o dues dècades més tard que ho haguessin fet els seus germans franciscans.¹⁰ En el cas de Barcelona, tal com assenyala Jornet, l'esquema es compleix, ja que si hem situat l'assentament dels franciscans cap el 1229, no hauria passat ni una dècada quan es fundà el de les clarisses de Sant Antoni. D'aquest fet semblaria desprendre's que la presència dels franciscans era decisòria a l'hora de fundar-se un monestir de clarisses.¹¹ No obstant això, tot i que en línees generals caldria acceptar aquesta condició, no hem de negligir altres circumstàncies, com el fet, constatat a Barcelona, que en molts llocs on es fundava un monestir de franciscans ja hi havia grups de dones beates que certament es podien sentir atretes pel nou missatge i acollir-se a l'orde, per bé que és cert que les peregrinacions a Itàlia eren freqüents al segle XIII i el nou corrent devocional podia haver-se estès també d'aquesta manera. Del que no hi ha dubte és que, en el cas català, i concretament barceloní, a un interès inicial amb el suport del papat, s'hi va sumar ben aviat i forma decidida el suport de la monarquia, que es va convertir en el seu protector, com havia fet anteriorment amb els menorets, concedint gràcies i privilegis, a més de terrenys per assegurar la seva subsistència material. Aquesta circumstància no fou exclusiva de l'àmbit català, sinó que trobarem un paral·lel directe, i potser encara més intens, en la casa reial castellana en relació als monestirs andalusos, lligats al procés de reconquesta.¹²

Aquesta visió no seria real si s'entengués que la fundació només va tenir el suport del papat i la monarquia, perquè la intervenció més decidida per a la seva consolidació va venir de l'oligarquia ciutadana, conformada principalment per

9. *AMSBM* (Arxiu del Monestir de Sant Benet de Montserrat), Fons del Monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona (MSCB), Pergamins, núm. 179 (citat per JORNET, *El monestir...*, pàg. 39).
10. WEBSTER, *Els franciscans...*, pàg. 31-32.
11. JOSÉ GARCÍA ORO, «Orígenes de las clarisas en España», dins *Las clarisas en España y Portugal. Actas del Congreso Internacional, Salamanca, 20-25 de septiembre de 1993*, Madrid, Asociación Hispánica de Estudios Franciscanos, 1994, pàg. 180.
12. M. del Mar GRAÑA CID, «Las primeras clarisas andaluzas. Franciscanismo femenino y reconquista en el siglo XIII», dins *Las clarisas...*, pàg. 682-683.

mercaders i professionals, col·laboradors estrets de la Corona. Van ser algunes de les famílies que monopolitzaven els càrrecs municipals al llarg dels segles XIII i XIV les que donaren més suport al nou convent de Sant Antoni –com també ho havien fet amb el dels frares franciscans–, tal com s'evidencia en l'assentament del monestir i en la composició social de la comunitat.

En un primer aspecte, cal destacar que el monestir de Sant Antoni compartí amb el dels franciscans la seva posició excèntrica, allunyada del primitiu nucli urbà i a prop de les noves muralles: en una zona al costat de l'arenal del port o de la vila nova, en una àrea per urbanitzar al costat de la que ja s'hi havien establert “prohoms” com els Bou, Marquet, Llull, Durfort, o canvistes com els Dusai o Fivaller, una zona que presentava un fort dinamisme econòmic i social.

El suport de l'oligarquia urbana es va fer també palès en la composició social de la mateixa comunitat. Hi trobem representants dels llinatges nobles més importants del país, propers a la Corona (com els Cervelló, Olzet, Montcada, Queralt i Cardona que, com després direm, tindran continuïtat a Pedralbes), també dels de la petita noblesa (els Vilafranca, Blanes, Girona, Vinyals, Viladecavalls, Sarrià, Portella i Cruilles) i, al costat d'ells i de forma significativa, els de les famílies de la “burgèsia” urbana (els Marquet, Durfort, Llull, Plegamans, Caldes, Claramunt, Fiveller i Dusai). En això –en la seva composició social–, coincidien la majoria dels convents franciscans, tan masculins com femenins.

El Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

El 1327, d'aquest convent de clarisses de Sant Antoni sortiren dotze monges de cor, acompanyades de dues monges llegendes i quinze novícies, per fundar el nou convent de clarisses de Barcelona: el de Santa Maria de Pedralbes. Es tractava, doncs, del segon convent de clarisses que es fundava a Barcelona, una centúria més tard que els anteriors i en unes circumstàncies econòmiques i socials diferents.

És ben conegut l'alt grau d'importància que el nou monestir va assolir a la ciutat i les intenses relacions que va mantenir amb la Corona i el Consell municipal. En aquest aspecte no sembla diferir, doncs, de tot el que ja hem assenyalat per als altres dos convents anteriors.¹³ El que pretenem analitzar aquí és en quina mesura va compartir els mateixos esquemes per a l'establiment i manteniment d'aquesta relació o si trobem a Pedralbes alguns trets diferenciadors.

Si per analitzar el fet fundacional dels dos monestirs franciscans anteriors i el seu grau de relació amb els estaments ens hem basat en dos paràmetres –el seu emplaçament dins la ciutat i les classes socials que li van donar suport (sobretot a partir de la composició social de les seves comunitats)–, partirem dels mateixos criteris per analitzar les relacions del monestir de Pedralbes amb la monarquia i el Consell de Cent de la Ciutat.

13. L'any 1357, a petició de la reina, el monestir va quedar sota la protecció del Consell de Cent. A les darreries del segle XV, la institució municipal ja tenia sota la seva protecció totes les cases monàstiques de ciutat (*AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1B-VI, *Lletres Closes*; i també E. G. BRUNIQUER, *Rúbriques. Ceremonial dels Magnífics Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912-1916, vol. III, pàg. 71,75,76, 77 i 146.

D'entrada no sembla haver-hi cap dubte: el monestir de Pedralbes va compartir amb els altres dos monestirs considerats moltes característiques; sobretot amb el convent mare de Sant Antoni. L'estudi de la reglamentació d'aquest monestir permet veure que, al costat de la butlla fundacional, s'hi troben molts dels privilegis papals i episcopals que s'havien atorgat al primitiu monestir de Sant Antoni i que ara es feien extensius al de Pedralbes.¹⁴ Però si observem amb deteniment els detalls de la seva fundació, ja es poden apreciar alguns elements diferenciadors de base: que no existia cap voluntat evangelitzadora d'un nou territori per part de la comunitat que s'hi va assentar, que el seu emplaçament no es corresponia amb cap projecte urbanitzador del territori i que tot i comptar, com els anteriors casos, amb el suport de la Corona i dels representants de la municipalitat, la seva fundació sembla respondre a la voluntat expressa i personal de la reina Elisenda de Montcada, muller de Jaume II, amb el suport explícit del monarca i dels sectors més propers.¹⁵

Sobre el lloc escollit per a l'emplaçament del nou monestir, després que la reina mateixa desestimés diverses ubicacions, es va optar per un indret a les rodalies de la ciutat de Barcelona, ocupat ja per un mas en actiu, propietat de la seu de Barcelona i que per proximitat va permutar-se amb el nou monestir, situat en un territori totalment parcel·lat i explotat per diversos altres masos, alguns dels quals dins la parròquia de Sarrià, també propietat de la seu, i d'altres masos lliures en mans de petits propietaris del terme de Les Corts.¹⁶

Pel que fa al segon tret diferencial, la fundació del monestir –com ja hem dit– no va respondre a una voluntat del propi orde ni al desig del monarca per comptar amb un establiment de control de certs grups socials marginals, sinó al desig de la reina, que va concebre el monestir com a panteó i lloc de memòria pel futur, seguint els exemples d'altres reines pròximes a ella, ja fos per lligams familiars, com Constança de Sicília o Blanca d'Anjou, mare i primera esposa del rei respectivament, o per compartir els mateixos ideals religiosos, com la princesa Isabel d'Hongria, germana de Violant, l'àvia del seu marit. Amb ella compartia una espiritualitat franciscana dins de la seva condició de reina. A diferència d'aquesta, però, Elisenda de Montcada mai va professar com a religiosa, sinó que es va retirar a viure a Pedralbes en un palau construït al costat del monestir, des d'on va poder seguir exercint la seva influència en la cort.

Examinada la documentació del cercle “familiar” que va envoltar la reina en la seva estada a Pedralbes i l'origen social de les religioses que van poblar el monestir durant els primers anys d'existència de la comunitat, es pot concloure que la idea de la fundació va ser compartida per altres dones del seu entorn des d'un bon començament.

Aquestes dones, casades amb homes de les famílies més representatives de l'alta i mitjana noblesa catalana, mantenien un vincle familiar amb la reina. Les filles

14. Anna CASTELLANO TRESSERRA, *La vida monàstica femenina a la Barcelona del segle XIV. La reglamentació del monestir de Pedralbes*, tesi de llicenciatura (inèdita), Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, 1993.

15. Aquesta conclusió és una a les que vam arribar en el decurs de la nostra tesi doctoral, després de l'examen detallat de la documentació que es conserva a l'arxiu del monestir de Pedralbes sobre les voluntats de la reina Elisenda.

16. Un estudi acurat d'aquest territori es troba en la monografia de Imma NAVARRO I MOLLEVÍ, *Masies de les Corts*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Quaderns de l'Arxiu*, núm. 2), 1993.

d'aquestes nobles passaren a ocupar els llocs de poder dins la comunitat. L'anàlisi hagiogràfica d'algunes d'elles mostra, efectivament, els lligams familiars que unien a algunes de les monges entre elles i amb la reina. Caldria esmentar, en aquesta situació, a més de les famílies Montcada i Pinós, també les Cruïlles, Cardona, Pallars, Fenollet i Canet. A més d'elles, les dades que disposem mostren que al monestir s'hi trobaven representants de la totalitat dels diferents estaments de la societat. Cap a la segona meitat del segle XIV, la comunitat del monestir estava formada per un 63% de monges que provenien de la noblesa i de les capes benestants dels "ciutadans", amb un predomini clar d'aquests últims, i un 37% que provinrien de les classes menestrals. Dins el monestir es reproduïen els esquemes socials imperants, i mentre les filles de l'aristocràcia ocupaven un primer cercle de poder, el segon estava constituït per les dels "ciutadans". En ell s'hi trobaven les monges provinents de famílies de ciutadans honorats, mercaders i professionals, que, juntament amb les anteriors, formaven part del capítol. Ens referim a les famílies March, Terrer, Marquet, Bastida, Costa, Rovira, Lull... Com hem vist, algunes d'elles ja estaven representades en el monestir de Sant Antoni, i pertanyien a llinatges que ocupaven els càrrecs de poder municipals. Al respecte, cal dir que alguns dels llinatges que trobem en tots dos monestirs es corresponien amb les primeres fundadores que, com hem dit, havien sortit del convent de Sant Antoni. Per la qual cosa semblaria deduir-se que, si bé en els dos monestirs trobem filles de les famílies de la "burguesia" urbana, és força probable que cada monestir comptés amb unes determinades famílies que li donaven suport.¹⁷

Què motivaria, doncs, l'interès de les principals institucions ciutadanes i del país cap el monestir, com mostra la presència de les seves filles dins la comunitat? Doncs, sense deixar de banda que formés part de l'àmbit devocional d'aquestes famílies, que confiaven en les pregàries de les seves filles per aconseguir la vida eterna, hi havia altres factors de caire més profà. En primer lloc, hem de tornar a fer referència a l'esmentada anàlisi de Nikolai Jaspert, perquè compartim totalment la seva apreciació quan diu que al Consell de Cent li interessava el domini sobre els monestirs, convents i esglésies de la ciutat, ja que li donava la possibilitat d'influir directament en els que eren més lucratius, i a més, li facilitava la defensa de les posicions comunals en cas de conflicte amb els interessos eclesiàstics.¹⁸ La història del monestir de Pedralbes està plena de moments on el Consell de Cent va tenir un paper actiu en la resolució de certs conflictes entre la comunitat i les institucions eclesiàstiques o la Corona.¹⁹

Pedralbes recordava més un antic monestir senyorial altmedieval que els convents franciscans ciutadans. A diferència, però, dels primers, el seu patrimoni no derivava només de les rendes que li proporcionava el seu extens patrimoni,²⁰ sinó també dels importants beneficis que li reportava la compravenda de censals i vio-

17. Aquesta anàlisi dels diferents llinatges que es troben al monestir i que també els trobem ocupant càrrecs en el Consell de Cent de la Ciutat serà tractat en un estudi en vies d'elaboració que versarà sobre les relacions entre el monestir i el consell municipal.

18. JASPERT, «El Consell de Cent...», pàg. 124.

19. Vegeu la nota 17.

20. Aquest patrimoni comprenia senyoriis a Sarrià i Piera, principalment, però també a Berga, entre altres drets sobre parròquies, i la duana de Càller, a més de propietats a la ciutat de Barcelona com cases, taules de carnisseries i la meitat del molí d'en Carbonell (Anna CASTELLANO I TRESSERRA, *Origen i formació d'un monestir femení. Pedralbes al segle XIV (1327-1411)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, 1996, pàg. 79-100.

laris, tant a particulars com a les institucions, la reial i la ciutadana, el Consell de Cent. És aquest darrer aspecte el que sembla aportar una particularitat al monestir de Pedralbes respecte dels seus convents germans precedents. La relació de transacció econòmica que es va establir entre el monestir i les institucions ciutadanes, tant la Corona com el Consell de Cent, no sembla tenir parangó amb el que s'havia establert amb els altres convents. Cal tenir present, també, que quan es va establir el monestir de Pedralbes, aquest tipus de crèdits a llarg termini ja era el més habitual.

Tot i que la pèrdua del seu primer manual notarial no permet conèixer en quin moment el monestir va començar a invertir en aquest tipus de crèdit a llarg termini, podem pensar que va ser ben aviat, ja que els primers contractes d'aquesta mena que es conserven en el segon manual daten de 1349. És també en aquests anys que el Consell barceloní va constituir les primeres rendes públiques d'aquest tipus. A partir d'aquest moment, els documents que recullen aquest tipus d'establiments de rendes sovintegen en la documentació del monestir i arribaren a assolir una gran importància com a font de finançament pel comú del monestir i per a algunes monges en particular.²¹ Com a detall, cal fixar-nos en el fet que entre la documentació conservada en l'arxiu de l'antic monestir de Sant Antoni es troba un inventari redactat entre els anys 1337 i 1338 que permet dibuixar un retrat del monestir ja consolidat. Entre els diversos aspectes que recull, també parla de les seves rendes²² i es deixa constància de l'establiment de censals i violaris; entre aquests últims, es fa esment de les rendes de vuit violaris a favor de vuit monges, entre elles, algunes de Pedralbes, Maria Llull, Saurina de Junqueres, Dolça Llull i Constança Çoquer (o Çoriguera), com trobem a Pedralbes. Ho ressenyem perquè aquestes monges eren algunes de les que s'havien traslladat des del monestir de Sant Antoni al de Pedralbes per a la seva fundació, tal com recull el document fundacional del monestir.²³

Aquests contractes mostren una gran complexitat i diversitat de formes que depenien, fonamentalment, de quines fossin les parts contractants o el tipus de renda adquirida. Tot i que per la seva importància numèrica i per la seva significació en la composició social del monestir caldria destacar aquells establiments que es trobaven en relació a l'ingrés d'una novícia, pel tema que aquí ens ocupa cal fer referència a aquells establiments que relacionen el monestir amb el Consell de Cent i el General de Catalunya. Pel que fa a aquest últim, el seguiment dels diferents manuals notarians permet de veure que aquesta institució, i també la Corona,

21. CASTELLANO, *Origen...*, pàg. 100-113.

22. JORNET, *El monestir...*, pàg. 113-119, recull aquest inventari de l'any 1337 i 1338 i fa esment en la nota 406 (pàg. 117) que cal esperar al 1355 per trobar un primer memorial de rendes, escrit pel procurador Francesc çà Fàbrega (*AMSBM*, MSCB, núm. 412); la gestió de les "rebudes" i "dates", en el primer llibre de comptes de 1365-1369 (*AMSBM*, MSCB, núm. 156); i que no és fins a finals del segle XIV (1386-1397) que es redactà el primer capbreu (*AMSBM*, MSCB, núm. 512) i sorgeixen també alguns llibres de gestió dels oficis més importants. Resenyem aquest comentari perquè, malgrat que a Pedralbes trobem molta documentació de caire econòmic dins els manuals notarians, el primer dels quals conservat data del 1348 (*AMPE* (Arxiu del Monestir de Pedralbes), *Manual* núm. 1, Romeu de Sarrià (1348-1357), núm. 2 (l'anterior manual, el número 1 de l'arxiu, obra del notari Guillem Turell (1342-1348), sembla que va desaparèixer en el decurs de la Guerra Civil de 1936-1939). La documentació de caire purament econòmic, amb registre d'entrades i sortides, també data de començaments del segle XV, observant-se ja des de final del XIV una reglamentació i estandardització d'aquest tipus de documentació. Vegeu també CASTELLANO, *Origen...*

23. Document que es troba annex al primer llibre de la Regla del monestir de Pedralbes, del segle XIV (*AMPE*, *Llibre de la Regla*, R/25). Sobre aquest text i altre reglamentació del monestir, remetem a Anna CASTELLANO, *Origen...*, pàg. 43-77.

van ser deutors en determinats moments del monestir. Pel que fa a l'institució municipal, l'establiment d'aquest tipus de rendes li va permetre de disposar d'una font de finançament important. Amb la compra constant de censals a la universitat de Barcelona, aquesta va mantenir un deute constant amb el monestir. Ho certifiquen els manuals notariais i també l'estudi d'Yvan Roustit sobre el deute públic de la ciutat de Barcelona al llarg del segle XIV.²⁴ Segons els llibres de registre del deute del mateix consistori, aquest havia adquirit el 1361 a Pedralbes nou violaris i censals; vint-i-cinc anys més tard, el llibre del monestir que recull les rendes d'aquell any, mostra que aquests havien augmentat a quinze. El Consell barceloní va aconseguir, amb la venda de pensions, disposar de diners de forma constant i a un interès més baix que el dels préstecs usuraris o el proporcionat pels crèdits a curt termini establerts per alguns canvistes. Amb aquest diner va poder fer front a les importants despeses municipals i a determinades crisis, com la viscuda per la ciutat a la darrerria del 1407. El mes de desembre d'aquell any, fent ús d'una concessió especial que havia estat donada pel rei Joan I per a casos de necessitat, el síndic de la Ciutat va recórrer a aquest tipus de crèdit per tal de poder armar diversos vaixells que anessin a buscar blat per a proveir la ciutat davant l'escassetat d'aquest cereal.²⁵

La manca de més dades sobre aquest tipus d'establiments de rendes entre els monestirs de Sant Francesc i de Sant Antoni de Barcelona i el consistori barceloní no ens permet fer una comparativa entre aquests i el monestir de Pedralbes per tal d'arribar a conclusions més definitives. Però, sens dubte, l'enorme documentació que, per contra, conserva el monestir de Pedralbes al respecte, i el fet que la seva fundació es produís en un moment en què aquest tipus de rendes eren plenament establertes, indueix a pensar que aquest va ser un dels aspectes pels quals l'oligarquia ciutadana tenia un especial interès en què les seves filles ingressessin al monestir de Pedralbes, i constituïria un punt important en la relació entre els dos centres. Insistim, però, que no hem de menystenir en cap moment el tipus de religiositat franciscana que en aquell moment impregnava la Casa Reial, els estaments privilegiats de la societat i també les classes menestrals.

Si, a l'igual que amb els altres dos monestirs franciscans barcelonins, en un inici el monestir va acollir les filles de l'oligarquia ciutadana, ben aviat, per proximitat a la reina, el monestir de Pedralbes va experimentar un procés d'aristocratització, tot i que el nombre de filles de les classes benestants relacionades amb els poders ciutadans també fou molt elevat. En aquest aspecte, diferia del primitiu convent femení franciscà, en el que l'evolució de la seva comunitat anà cap a una major presència de filles de mercaders i professionals.

Som conscients que el que aquí presentem només és un avanç d'un estudi en vies d'elaboració: les conclusions a les que aquí podem arribar només ho són a tall d'hipòtesi de treball, a l'espera de conclusions més àmplies i definitives.

24. Yvan ROUSTIT, «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIVe siècle», *Estudios de Historia Moderna*, IV (1954), pàg. 15-155.

25. *AMPE, Manual* (1400-1409), f. 85v-90.